

УДК 528: 911.3 (477.63)

Горожанкіна Н. А.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕТНІЧНА СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ-ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Висвітлено зародження та розвиток єврейської, німецької, менонітської освіти на території Катеринославської губернії-Дніпропетровської області; проаналізовано внесок етнічної складової в розвиток системи освіти на Дніпропетровщині; виявлено хронологічно-хорологічні особливостей її функціонування; побудовано структурно-логічну таблицю-схему функціонування етнічних освітніх закладів за типами та навчальними рівнями.

Ключові слова: етнічна складова освітньої системи, навчальні заклади, таблиця-схема.

© Н. А. Горожанкіна

Вступ. Невід’ємною частиною регіональної освітньої системи є етнічна складова, через звичайну потребу кожної національної групи підтримувати свою етнічну самосвідомість на необхідному рівні, що включає в себе в тому числі вивчення мови, історії, культури.

На території Катеринославської губернії, заселення якої відбувалось поступово, широке розповсюдження отримали національні школи – школи іноземних колоністів (поселенців). Урядова політика Російської імперії була спрямована на асиміляцію її етнічних меншин, тому іноземні колоністи були вимушені пристосовуватися до нових умов життя. Серед місцевого населення селились слов’янські народи, яких запрошував уряд, вихідці з Греції, Молдавії, Сербії, сюди також втікали бунтівники із внутрішніх губерній імперії та із-за кордону. В кінці XVIII ст. на запрошення Катерини II на південних окраїнах Росії з’явилися переселенці з сучасної Німеччини – земель Баварії, Пфальцу, Ельзасу.

Простеження процесу зародження та розвитку етнічної складової освітньої системи краю з позицій визначення її впливу на майбутній соціально-економічний розвиток є регіональною проблемою, яка потребує дослідження.

Аналіз наукових публікацій. Національній складовій регіональної освітньої системи Катеринославщини приділена увага у працях Л. Архипенко [1], О. Бистрякова [3-4], С. Бобильової [2], О. Веліцина [9], В. Гончарова [5], Я. Грахова [6], О. Клауса [7], О. Лернера [8], М. Поджарського [11], у статистичних виданнях Російської імперії [10] та інших. Зазначимо, що наявні дослідження етнічної складової освіти з історико-географічних позицій виявилися недостатньо вивченими на краєзнавчому рівні.

Метою статті є висвітлення становлення та розвитку етнічної складової (єврейської, німецької, менонітської) освіти на території Катеринославської губернії-Дніпропетровської області, виявлення хронологічно-хорологічних особливостей її функціонування та аналіз внеску національних навчальних закладів у розвиток системи освіти області на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. За даними першого всезагального перепису Російської імперії 1897 р. населення Катеринославської губернії за віросповіданням було розподілене наступним чином: 61,13% населення відносилися до православних та єдиновірців, 4,78% – іудеїв, 1,86% – лютеран, інші відносились до розгалужень протестантських церков [10].

Верхня часова межа дослідження обумовлена утворенням Катеринославської губернії та остаточним утвердженням її адміністративно-територіального поділу. Аналіз наукової, історико-краєзнавчої, статистичної літератури дозволив виявити та систематизувати дані про етнічні освітні заклади краю, які забезпечували підготовку за певним освітнім рівнем (табл. 1).

Виходячи з того, що за віросповіданням одне з лідируючих місць

займали іудеї (єврейський етнос), спочатку простежимо зародження та розвиток єврейської освіти. Починаючи з 1776 р. переселення євреїв з Польщі, Литви, Білорусі стало носити систематичний характер у Російській імперії, поселенці отримували певні пільги – державну позику на будівництво та тимчасове звільнення від податків (перші 10 років осілості). 23 грудня 1791 р. Катерина II видала наказ "Про надання євреям громадянства у Катеринославському намісництві та Таврійській губернії", внаслідок цього представники цього етносу стали масово заселяти дані території.

За даними О. Г. Бистрякова [3-4], у 1796-1803 рр. чисельність єврейської общини міста Катеринослава складала близько 300 осіб. В губернії у 1803 р. жили 28 єврейських купців та 590 міщан. В 1807 р. в Катеринославській губернії за видами діяльності євреї-ремісники були розподілені наступним чином: кравці (109 осіб), швеці (15 осіб), ювеліри (22 особи), винокури (5 осіб), теслярі (5 осіб). У 1812 р. в Катеринославській губернії проживали вже 1200 євреїв, з них купців – 65 осіб, міщан – 600, ремісників – 156, землевласників – 179. В 1820 р. чисельність євреїв губернії збільшилась до 2516 осіб, а у 1898 р. – до 6 тис. осіб.

Слід зазначити, що ініціатором та основоположником єврейських освітніх закладів в Російській імперії можна вважати С. С. Уварова, який у 1840 р. займав посаду голови Міністерства народної освіти (МНП) (1833-1849 рр.). Він власноруч розробив план затвердження єврейських спеціальних шкіл та особисто доповідав імператору Миколі I 22 червня 1842 р. про "необхідність радикального перевороту у вихованні підростаючого єврейського покоління".

С. С. Уваров звернувся до Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора графа М. С. Воронцова 23 липня 1842 р. з проханням розповсюдити наказ імператора у повному обсязі серед усіх євреїв у губерніях, що підлягають його управлінню та всіляко сприяти виконанню цього наказу.

Згідно з наказом від 13 листопада 1844 р. утворювались училища двох типів: 1) початкові або першого розряду (відповідали приходським училищам); термін навчання тривав два роки; 2) другорядні або другого розряду (відповідали повітовим училищам, переважно реальним); курс навчання тривав від трьох до п'яти років.

Приватні єврейські училища були розподілені на три типи: 1) Талмуд-Тори (Т.-Т.), в яких навчались діти з бідних сімей; утримувалися за рахунок добровільних пожертв; 2) Хадарими або Хедери – релігійні початкові школи, що утримувалися меламедами – домашніми вчителями; 3) Ешиботи – вищі школи, що готували до звання раввіна.

Чисельність вчителів в приватних навчальних закладах визначалася кількістю учнів: один вчитель на 25 учнів в Т.-Т., на 50 учнів в Ешиботах.

У 1835 р. чоловічі пансіони мали два розряди: перші відповідали гімназіям, другі – повітовим або приходським училищам. Жіночі пансіони мали градацію за ступенем та гідністю: відмінні, добрі, посередні [8].

У 1855 р. в губернії функціонували 24 Хедери та 1 Т.-Т., чисельність учнів на 1 січня цього року у всіх єврейських освітніх закладах дорівнювала 371 особі (в казенних училищах першого розряду: Катеринославському – 10,8%, Павлоградському – 6,2%; в приватних училищах – 83% учнів).

У 1864 р. в губернії нараховувалось 26069 євреїв (менше 3% від усього населення). В 1865 р. в місті Катеринославі проживали 178 іудеїв з вищою освітою. У 1898 р. в Катеринославській губернії функціонували 53 єврейські початкові школи, 3 казенних училища, 6 Т.-Т., 121 хедера, 6 загальних та 38 приватних училищ. В губернському центрі у 1903-1904 рр. нараховувалось 25 єврейських училищ, 3 Талмуд-Тори, 1 казенне училище, 89 Хедерів. Також надавали освітні послуги 2 жіночих курси, в яких навчались 295 учениць та працювали 23 викладачі [3].

Також діти євреїв здобували освіту у загальних освітніх закладах разом з представниками інших етносів. У гімназіях Катеринославської губернії за даними на 1881 р. серед учениць відсоток єврейок досягав 26%, у прогімназіях – 28%, у реальних училищах – 22% [6]. В Катеринославській гімназії у 1879-1880 рр. навчались 122 євреї (29,6% від загальної кількості учнів), а у 1888 р. цей показник зріс до 31%.

У першому реальному училищі у 1903 р. євреї складали 10,9% (44 учня). В Маріїнській жіночій гімназії представниці єврейського етносу складали 26,5% (141 особа) від загальної кількості учениць. В міській безкоштовній жіночій школі навчались 35,7% єврейських учениць. В 1906 р. в першому реальному училищі євреї складали 11,6% учнів, в Маріїнській гімназії – 20,3% (112 осіб), в безкоштовній жіночій школі – 28,3% (43 особи).

Виходячи з промислової спрямованості досліджуваного регіону, кількість учениць реальних училищ Катеринославської губернії на 8% була більшою, ніж у реальних училищах Бессарабської губернії, і на 9% – Херсонської губернії (без міста Одеса) [5].

Всі євреї-випускники ВНЗ, а також фармацевти, акушери та дантисти отримали право повсюдного проживання в імперії в січні 1879 р. Після виходу цього закону євреї в масовому порядку стали здобувати освіту у загальноосвітніх гімназіях, а потім і у ВНЗ. Влада імперії відреагувала на це введенням у 1887 р. відсоткової норми, яка обмежувала прийом євреїв у середні та вищі навчальні заклади. У столиці не можна було приймати до ВНЗ євреїв в кількості більше 3% від загальної кількості місць, поза межею осілості – 5%, а в межах – 10% [11]. В 1909 р. ця норма була підвищена – не більше 5% від загальної кількості місць у столиці, поза межею осілості – 10%, а в межах – 15%.

З огляду на велику кількість єврейської молоді губернії, яка хотіла

продовжити освіту, а лене могла це зробити, виникла ідея створити єврейський технічний ВНЗ. В 1916 р. міністром народної освіти був затверджений статут приватного Політехнічного інституту в місті Катеринославі.

П. М. Ігнат'єв затвердив статут інституту 5 квітня 1916 р., в якому було наступне: "... частный политехнический институт в г. Екатеринославе есть высшее учебное заведение, имеющее целью сообщать научное, техническое и экономическое образование лицам иудейского вероисповедания..." [8].

В 1918 р. Політехнічний інститут був перетворений на Єврейський науковий інститут з наступними факультетами: філософсько-гуманітарний (відділення – історико-філологічне, юридичне, економічне), фізико-математичний (математичне, фізико-хімічне, природниче), медичний, електротехнічний, механічний та інженерний (інженерно-будівниче, архітектурне).

Навесні 1920 р. радянська влада почала реорганізацію системи освіти. Деякі університети були закриті або перетворені. Наприклад, Катеринославський університет був перетворений на Інститут народної освіти. За деякими даними [4], Єврейський науковий інститут був закритий у 1921-1922 рр.

На цьому етапі (до 1919 р.) в губернському центрі функціонували два дошкільних заклади: дитячий сад Л. Кохановського, дитячий сад Бутовича. До кінця 1920-х рр. єврейське громадське життя переривається у зв'язку із їх політичними репресіями. До другої половини 1930-х рр. були ліквідовані всі єврейські освітні заклади.

З початку 1990-х рр. в місті Дніпропетровську стала відновлюватися система єврейської освіти. В місті функціонують єврейська середня школа "Ор Авнер" ім. Л. І. Шнеерсона, жіночий педагогічний коледж "Бет Хана", дитячий садок "Ілана", дитячий освітній центр "Бейт Циндліхт".

Німецька колонізація на території Катеринославської губернії почалася у 80-х рр. XVIII ст. З метою заселення степових районів царський уряд в числі інших запросив німецьких переселенців на пільгових умовах: свобода віросповідання, свободу від податків (на перші 10 років осілості), можливість вести своє господарство, єдиноказова допомога грошами, хлібом, лісом.

В 1789 р. із Східної Пруссії до Катеринославської губернії прибули перші 28 сімей менонітів, пізніше до них приєдналися ще 200 сімей. Деякі з них оселилися у Новомосковській та Павлоградській волостях губернії. У 1790 р. завершилось формування 8 менонітських колоній – Хортицької, Кронсвейде, о. Хортиця, Енлаге, Неєнбург, Шенгорст, Розенталь, Неєндорф [1].

Таким чином, на півдні Російської імперії з'явилися численні німецькі колонії і три менонітські округи: Хортицький (19 колоній із 9 тис. мешканців) і Маріупольський (5 колоній із 1,5 тис. мешканців) – на території

Катеринославської губернії, в Таврійській губернії був розташований третій найбільший менонітський округ – Молочанський, у 57 колоніях якого мешкали понад 20 тис. осіб [2].

Школа й освіта в житті німецьких та менонітських колоній відіграла значну роль, що в багатьох випадках пояснялось традиціями, які були закладені на їх історичній батьківщині – Німеччині. Слід зазначити, що місцеве населення не поділяло переселенців з-за кордону, які розмовляли німецькою мовою, на німців та менонітів, і називало усіх колоністів "німцями".

Створюючи колонію переселенці в першу чергу дбали про відкриття навчальних закладів, саме тому є підстави стверджувати, що розвиток освіти у німців розпочався з моменту заснування своїх перших колоній.

Протестантські пастори, католицькі патери і менонітські проповідники (духовні вчителі) з самого початку переселення займались практично всіма питаннями шкільної освіти у своїх колоніях. Тому включно до 1881 р. (до скасування самоуправління в німецьких колоніях) німецькі школи були церковними [1].

Відомості про кількість німецьких і менонітських шкіл та учнів в них на території Катеринославської губернії в середині XIX ст. відображені у працях сучасників того періоду. Так, О. Клаус наводить наступні дані: у 1841 р. в колоніях Імперії нараховувалося 189 шкіл, із них в Катеринославській губернії функціонували 44 школи, тобто 24% всіх шкіл колоністів. Чисельність учнів в школах губернії становила 2838 осіб [7].

Кількість навчальних закладів змінювалася в залежності від кількості колоній. Так, якщо у 1830 р. було 92 школи на Півдні України, то вже через 50 років (у 1880 р.) тільки у Таврійській губернії їх нараховувалося 145; Херсонській – 103; Катеринославській – 89 [9].

Потреба в нових кваліфікованих кадрах, особливо вчителів, що добре володіли німецькою та російською мовами, поставила питання про відкриття німецьких освітніх закладів середньої ланки. У 1842 р. в Хортиці Катеринославської губернії було відкрите центральне училище для менонітів Хортицького округу чисельністю 180 учнів та 5 вчителів. У другій половині XIX ст. кількість центральних училищ в Катеринославській губернії значно збільшилася. Вони були відкриті в колоніях Ніколайполь, Шенфельд, Грунау, Павлівка [1].

Необхідно звернути увагу на той факт, що до кінця XIX ст. шкільна освіта в німецьких і менонітських колоніях втратила свою конфесійну спрямованість. Колоністи досягли загального рівня освіченості та могли продовжувати навчання в загальних освітніх закладах разом з представниками інших конфесій, де викладання проводилось російською мовою.

З початком революції 1917 р. відбулося обмеження прав німецької

школи, що проявилось у звільненні значної кількості вчителів і ліквідації шкіл, здійсненні навчального процесу російською (державною) мовою.

У зв'язку з вищезазначеним можна зробити висновок, що процес становлення німецької національної школи в краї проходив безперервно з 1789 р. (перших поселень у губернії) до 1881 р., коли школи колоністів були передані під керівництво МНП. Після 1881 р. німецькі колоністи поступово асимілювались серед російськомовного та українськомовного населення області. В УРСР і незалежній Україні на території Дніпропетровського регіону відсутнє німецьке культурне середовище католицької, менонітської, протестантської віри, вивчення німецької мови збереглося в окремих середніх загальноосвітніх школах та ВНЗ.

Висновки. Аналіз розвитку та функціонування етнічної складової регіональної освітньої системи Катеринославської губернії-Дніпропетровської області дозволив встановити, що урядова політика Російської імперії була спрямована на поступову асиміляцію її етнічних меншин. Освітня складова єврейського етносу у розвитку системи освіти регіону є досить ваговою: на території краю діяли різні типи початкових, середнього та вищого рівнів навчання (до другої половини 1930-х рр.), а на сучасному етапі (з початку 1990-х рр.) відновлена система єврейської освіти, що свідчить про збереження традицій, історії та культури етносу.

Німецькі й менонітські освітні заклади існували на території Катеринославської губернії лише протягом 1789-1881 рр. та були асимільовані серед російськомовного та українськомовного населення краю, тому на теперішній час в досліджуваному регіоні відсутнє німецьке культурне середовище.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Л. І. Зеленська

Література:

1. *Архипенко, Л. М.* Соціально-правові основи становлення національних шкіл Дніпропетровщини [Текст] / Л. М. Архипенко, Л. С. Тутік // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України, 2001. – № 1 (7). – С. 32-45.

2. *Бобылева, С. И.* Система образования немецких колоний начала XX века и «ликвидационные» законы (на материалах южных губерний России) [Текст] / Светлана Иосифовна Бобылева // Немцы России и СССР: 1921-1941 гг. : Материалы междунар. науч. конф. – М. : Готика, 2000. – С. 97-111.

3. *Быстряков А. Г.* Евреи Екатеринослава-Днепрпетровска (XVIII – нач. XX вв.) [Текст] / Александр Григорьевич Быстряков. – Днепрпетровск

: Арт-пресс, 2001. – 144 с.

4. *Быстряков, А. Г.* О еврейском образовании в г. Екатеринославе [Текст] / Александр Григорьевич Быстряков // Шабат-Шалом, 1998 г. – № 2. – с. 3.

5. *Гончаров, В. В.* Деякі аспекти модернізації общинної школи євреїв Катеринославської губернії (1861-1913) [Електронний ресурс] / Володимир Володимирович Гончаров. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2008_1_2/goncharov.htm

6. *Грахов, Я. Д.* Краткий историко-статистический обзор Екатеринославской гимназии и подчиненных ей учебных заведений [Текст] / Я. Д. Грахов, С. И. Веребрюсов. – Одесса, 1856. – 307 с.

7. *Клаус, А. А.* Духовенство и школы в наших немецких колониях [Текст] / Александр Августович Клаус // Вестник Европы. – Вып. № 5. – 1869. – С. 235-274.

8. *Лернер, О. М.* Евреи в Новороссийском крае [Текст] / О. М. Лернер. – Одесса : Типография Г. М. Левинсона, 1901. – 234 с.

9. *Немцы* в России: очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний [Текст] / Александр Александрович Велицын. – С.-Петербург: Типография товарищества "Общественная польза", 1893. – 460 с.

10. *Первая* всеобщая перепись населения Российской империи: Екатеринославская губерния / [под. ред. Н. А. Тройницкого]. – С.-Петербург: Изд. Центр. стат. комитета Министерства Внутренних дел, 1897 г. – Т. XIII. – 1904 г. – 234 с.

11. *Поджарский, М.* Еврейский Екатеринослав [Електронний ресурс] / Михаил Поджарский // Еврейская старина. – 2005. – № 6 (30). – Режим доступу: <http://berkovich-zametki.com/2005/Starina/Nomer6/Podzharsky1.htm>

Н. А. Горожанкина

ЭТНИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНИИ-ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Освещено зарождение и развитие еврейского, немецкого, менонитского образования в Екатеринославской губернии-Днепропетровской области; проанализирован вклад этнической составляющей в развитие образовательной системы на Днепропетровщине; выявлены хронологически-хорологические особенности ее функционирования; построена структурно-логическая таблица-схема функционирования этнических учебных учреждений по типам и образовательным уровням.

Ключевые слова: этническая составляющая образовательной системы, учебные заведения, таблица-схема.

N. Gorozhankina

THE ETHNIC COMPONENT OF THE REGIONAL EDUCATIONAL SYSTEM IN EKATERINOSLAV PROVINCE – DNIPROPETROVSK REGION

Emergence and development of the Jewish, German and Mennonite education in Ekaterinoslav province-Dnipropetrovsk region are solved; contribution to the development of the educational system's ethnic component in Dnipropetrovsk area is analyzed; chronologically chorological peculiarities of its functioning are identified; structural and logical table diagram of the functioning the ethnic educational institutions by types and educational levels is constructed.

Keywords: the ethnic component of the educational system, educational establishments, the table diagram.

Надійшла до редакції 9 жовтня 2012 р.